

Slobodan Divjak

U postmiloševićevsku Srbiju polagane su velike nade, ali treba otvoreno, bez okolišenja, reći da je ona doživela krah i da znaci preporoda Srbije još nisu na vidiku, ni posle dolaska na vlast nekadašnjih Miloševićevskih saveznika, tj. stranke koja se ranije zvala Radikalna a čije je ime sada Srpska napredna stranka.

Jedan od ključnih razloga za to leži u tome što stranke koje su srušile Miloševićevu autoritarnu vlast nisu uspele da uspostave ni formalno-pravne uslove uslove za funkcionisanje pravne države što za posledicu imalo uspostavljanje onoga što se u modernoj literaturi naziva „tiranija većine“.

Kao oblik vlasti, tiranija se određuje na različite načine. Ipak, čini se da ona najadekvatnije može definisati kao vršenje vlasti izvan prava: tamo gde prestaje zakon nastaje tiranija. U tradicionalnim terminima, moglo bi se reći da u tiranskim režimima nije zakon kralj, jer u njima “kralj”, tj. vladar svoju volju čini zakonom. Drugim rečima, za razliku od parlamentarnog sistema u kojem bi vlast trebalo da bude ograničena opštim ustavnim normama i da se vrši u okviru zakona izvedenim iz tih bazičnih ustavnih principa, dok bi građani trebalo da imaju zajemčeno pravo da se obraćaju nezavisnom sudstvu radi utvrđivanja i sprečavanja svake zloupotrebe i prekoračivanja ovlašćenja, u tiranskim sistemima pravo je podređeno vladavini ljudi; pošto su oni koji vladaju nadlegalni arbitri, tu vlada geslo – *princeps legitibus solutis*: vladar je iznad zakona.

Usled ovoga tiranija se najčešće dovodi u vezu sa onim političkim režimima u kojima vlast ne crpe svoj legitimitet iz volje većine. Međutim, iluzija je misliti da tiranija u svom posebnom obliku ne može biti svojstvena i parlamentarnim demokratijama, i pored toga što u njima vlast proverava svoj legitimitet na demokratskim izborima.

Da je to tako, pokazuju mnogi teoretičari modernog doba koji su se bavili problemom „tiranije većine“ – među kojima su najpoznatiji Aleksis de Tokvil i Džon Stjuart Mil. Taj fenomen koji je bio karakterističan za rani period razvoja kapitalizma, može imati različite uzroke i modalitete. Na primer, za Tokvila, kao i za njegovog prijatelja Mila, demokratija u svome krilu nosi opasnost od tiranije većine: demokratija kao postepeno ostvarivanje egalitarnog ideala bremenita je tendencijama nivelisanja, tako da može da završiti u despotizmu. Ali, ipak, u parlamentarnom kontekstu, osnovni uzrok tiranije većine leži u odsustvu podele vlasti zbog čega izvršna vlast stiče izrazitu dominaciju nad drugim granama vlasti. Na takav način je problemu tiranije prilazio Tokvil u svome delu Demokratija u Americi. On je smatrao da svemoć većine izaziva brojne rđave efekte: nestabilnost zakonodavnog tela, samovoljno vladanje zvaničnika, konformizam u mišljenju, nestašicu ljudi vrednih poštovanja u političkoj oblasti i slično. Prema njegovom mišljenju, svemoć je uvek rđava – nezavisno od toga da li je posredi moć monarha ili moć naroda. Pravi problem nije toliko u tome ko drži vlast, koliko u načinu kontrolisanja i ograničavanja vlasti. O tome da li je neka vlast dobra ili loša treba suditi na osnovu toga koliko joj je mnogo odnosno koliko malo dopušteno da čini. „Ne postoji, dakle, ovozemaljska vlast toliko dostojna poštovanja ili sa toliko priznatim svetim pravom kojoj bih, piše Tokvil, dopustio da dejstvuje bez kontrole i da gospodari bez prepreka. Kad, dakle, vidim da se pravo i mogućnost da se sve čini priznaje bilo kojoj sili, zvala se ona

narod ili kralj, demokratija ili aristokratija, vršila se ona u monarhiji ili republici, kažem: tu je klica tiranije i idem da živim pod drugim zakonima“

Lek za ovakvu tiraniju, Tokvilje video u podeli vlasti: „Pretpostavimo jedno zakonodavno telo sazdano tako da predstavlja većinu, ali da nije nužno rob njenih strasti; izvršnu vlast koja bi imala svojstvenu joj moć i i sudsku vlast koja bi bila nezavisna od tih dveju vlasti; još uvek ćete imati demokratsku vlast, ali neće više biti nikakvih izgleda za tiraniju“.

Kad je reč o Srbiji, većinski deo Demokratske opozicije Srbije – DOS - nije, posle dolaska na vlast 5. Oktobra 2000, imao imao dovoljnu svest o tome da demokratski ustrojena država od samog svog početka mora biti ustrojena kao jedinstvo legitimiteta (pravo na vršenje vlasti zasnovano na pobedi na izborima) i legaliteta (pravna ograničenja samovoljnom ponašanju vlasti). Ta činjenica manifestovala se odmah posle petog oktobra 2000, kada su nevladine organizacije i gotovo sve manje stranke unutar DOS-a počele da frenetično podržavaju onaj deo DOS-a koji je minorizovao legalizam i hipostazirao legitimizam, obrazlažući to opasnošću da dođe do restauracije starog režima i još nedovoljno razvijenom građanskom svešču stanovništva, kao da ubedljiva pobeda DOS-a nije bila opipljiv dokaz da su građani delegitimisali taj režim. Legitimisti su tada uzvišene ciljeve petooktobarske revolucije (osposobljavanje građanstva za demokratiju, integrisanje u Evropu, obučavanje pravosuđa za ulogu koja mu u modernom društvu pripada, a za koju ono samo navodno još nije spremno, usmeravanje građana ka evropskim vrednostima i slično) uzdizali iznad formalnog prava, jer pošto srpsko društvo, njegovi građani i pravosuđe još nisu zreli za modernu demokratiju, onda, kako bi se izašlo iz začaranog kruga toga nepunoletstva, ne treba pobednicima na izborima previše vezivati ruke pravnim regulama, jer u njihove dobre namere i visoku moralnu svest ne treba sumnjati. Takav pristup koji počiva na uzdizanju principa svrsishodnosti iznad principa legaliteta, predstavljao je neku vrstu revolucionarnog paternalizma koji vodi u tiraniju vladajuće većine koja se opravdava time što ta avangardna većina navodno bolje zna šta su autentični interesi građana i pravosuđa od njih samih. Na neki način, time je do određene mere prihvaćena jezuitska logika – cilj opravdava sredstva, na kojoj se ne može graditi pravna država, jer takva logika podređuje pravo ciljevima.

Tiranija vladajuće većine moguća je samo pod uslovom neadekvatno postavljene podele vlasti, što za posledicu ima veliku supremaciju izvršne nad drugim granama vlasti, čime pravna država biva derogirana.

“Istočni greh” DOS-a sastojao se u tome što je njegova većina, nakon dolaska na vlast, bila protiv održavanja ustavotvorne skupštine na kojoj bi izabrani predstavnici građana doneli novi ustav koji na sebi ne bi imao žig ni vlasti ni opozicije. I upravo to rečito govori o antilegalističkom karakteru toga pokreta. Predstavnici liberalne struje Francuske revolucije, koja je srušila apsolutnu monarhiju, nisu čekali da se francuski građani osposobe za pridržavanje principa sadržanih u Deklaraciji o pravima čoveka i građanina, već su na samoj ustavotvornoj skupštini tu deklaraciju u celini integrisali u novi ustav. Ni indijski pobornici oslobađanja ove zemlje od kolonijalizma nisu, posle njenog sticanja nezavisnosti, nimalo oklevali već su odmah jednodušno bili za održavanje ustavotvorne skupštine na kojoj je donet indijski novi moderni ustav. Naime, i jedni i drugi su bili svesni onoga čega većinski deo DOS-a nije bio svestan: da se pravna država ne može konstituisati nepravim (autoritarnim) već samo

pravnim sredstvima. Pokušaj da se paternalističkim oblikom vladavine stvore uslovi za konstituisanje pravne države jeste, bez obzira na eventualne plemenite namere njegovih zagovornika, sifovski posao, jer će njegovi protagonisti vremenom sve više učvršćivati svoj privilegovani položaj unutar takvog oblika vladavine i izvlačiti materijalnu korist iz njega. Demokratska politička kultura može se razvijati jedino u demokratskom formalno-pravnom okviru: kako bi to rekao Hegel, da bi čovek mogao da nauči da pliva, on prvo mora da uđe u vodu, tj. u odgovarajući ambijent.

Na žalost, dominacija izvršne vlasti nije ni kasnije iskorenjena jer je novi ustav bio rezultat kompromisa tada vladajuće koalicije i dela opozicije, tako da ni taj ustav nije pružio adekvatan osnov za uspostavljanje dovoljnih formalno-pravnih garancija za nezavisnost pravosuđa. Ustavne garancije nezavisnosti sudstva nisu ni celovite niti dovoljno čvrste, jer su one u velikoj meri spuštene na zakonski nivo, pri čemu se odustalo od ideje tzv. organskih zakona koji se donose na osnovu nekog vida kvalifikovane većine. To znači da se zakoni koji uređuju srpsko pravosuđe donose po običnoj, a ne po specijalnoj proceduri, te ih je stoga moguće lako menjati. Po rečima Omera Hadžimerovića, zamenika predsednika Društva sudija Srbije, "Teoretski gledano, moguće je da četvrtina narodnih poslanika plus jedan menjaju zakone o pravosuđu i da na bitno različit način uređuju i one principe koji predstavljaju garanciju sudske nezavisnosti i efikasnog sudstva."

Zavisnost pravosuđa od političke vlasti očigledna je, primera radi, u načinu izbora članova Visokog saveta sudstva koji bi trebalo da bude garant nezavisnosti pravosuđa. Naime, iako većinu članova ovog tela čine sudije, ono je pretvoreno u skupštinsko telo, jer osam njegovih izbornih članova ne biraju sudije već Narodna skupština, što u kontekstu srpskog parlamentarizma znači vladajuća većina. Ako se tome doda činjenica da u njegov sastav ulaze i predsednik Vrhovnog kasacionog suda, kao i ministar za pravosuđe i predsednik nadležnog odbora Narodne skupštine, kao članovi po položaju koje takođe bira parlament, onda postaje sasvim jasno da je to telo pretvoreno u instrument vladajuće većine, jer je po načinu svoga izbora potpuno zavisno od volje te većine.

Slično stoje stvari i sa izborom članova Republičke radiodifuzne agencije kao regulatornog tela koje bi trebalo da bude garant nezavisnosti javnog servisa od vlasti. Naime, sve članove tog tela bira Narodna skupština, a oni biraju članove Upravnog odbora javnog servisa koji na osnovu glasanja postavljaju glavne rukovodioce javnog servisa. Ovde, dakle, skupštinska vladajuća većina na posredan, manje transparentan način ima odlučujuću ulogu u izboru čelnih ljudi javnog servisa. Sadašnja vlast ukinula je dosadašnji način finansiranja RTS-a, tj. pretplatu koju su uplaćivali građani i uvela budžetsko finansiranje te institucije, čime je ukinuta i njena finansijska nezavisnost. Nasuprot navedenom, u Nemačkoj, primera radi, samo jedna trećina članova regulatornog tela postavlja se na osnovu odnosa snaga u parlamentu, dok preostale dve trećine članova toga tela biraju tajnim glasanjem tzv. asocijacije civilnog društva – Univerzitet, Advokatska komora i slično, tako da većinski deo članova toga tela nije, po samom načinu svoga izbora, zavisno od političke vlasti, jer ih ona niti bira niti razrešava, već to čine pomenute asocijacije.

Sistem partokratije nalazi svoj puni izraz i kad je reč o javnim preduzećima kao glavnim izvorima finansiranja srpskih stranaka: direktore tih preduzeća dugo je imenovala Vlada koja je uvek imala koalicioni karakter, tako da su odluke vlade o ovom pitanju bile rezultat internog dogovora između

stranaka koje su članice vladajuće koalicije. U poslednjem periodu uvedena je institucija javnog konkursa koji sprovodi Komisija za imenovanja koja ima predsednika i četiri člana, pri čemu predesednika i dva člana imenuje vlada, jednog člana Komisije imenuje Odbor Narodne skupštine nadležan za poslove privrede, dok jednog člana za svako pojedinačno imenovanje direktora imenuje takođe vlada. Pored toga, organ nadležan za imenovanje direktora ima široka diskreciona ovlašćenja, dok sama merila za imenovanje koja su neprecizna, nisu predviđena zakonom već uredbom.

Dakle, dominacija izvršne vlasti je, između ostalog, omogućena time što su ključne procedure za izbor članova Ustavnog suda i Visokog saveta pravosuđa, direktora javnih preduzeća, rukovodilaca regularnog tela i javnog servisa itd. bile prilagođene navodnoj nezrelosti srpskog društva i nedovoljno kompetentnosti i profesionalnosti našeg pravosuđa koje je na sebi, govorilo se, još nosilo belege autoritarnih sistema. Te procedure su, naime, omogućavale izvršnoj vlasti da ima na neposredan ili na posredan, nešto zakamufilirani način dominantnu ulogu u procesu izbora nosilaca navedenih funkcija. Zahvaljujući tome, svim dosadašnjim vlastima posle petog oktobra 2000. mogao bi se pridati, u manjoj ili većoj meri, status Velikog Prosvetiteljskog Tutora koji bdi nad čitavim društvom, medjima i pravosuđem kako bi ih navodno usmeravao u pravcu koji je poželjan u izgradnji modernog sveta. Naravno, patetična moralistička frazeologija toga tipa, kojom su se služili srpski vodeći političari, predstavljala je samo površinski "magleni veo" kojim je trebalo prikriti njihovu ambiciju da kontrolišu ključne poluge društva i države. Ta težnja izvršne vlasti da u što većoj meri instrumentalizuje sve ono što može da ograničava njenu volju nužno je otvorila širom vrata kanceroznom širenju korupcije i organizovanog kriminala, što je za posledicu imalo kompromitaciju čitavog postmiloševićevskog pokreta. Na kraju priče, on se pokazao nedoraslim za uspostavljanje odgovarajućeg liberalno-demokratskog formalno-pravnog poretka i za demokratsko upravljanje društvom.

Odsustvu adekvatnog načina podele vlasti pogoduje i činjenica što je naša ne samo šira već i intelektualna javnost – koja je dugo bila indoktrinirana komunističkom ideologijom jedinstva vlasti koja je revolucionarnu volju stavljala iznad prava - podozriva prema tvrdnji da formalne norme mogu da ograniče vlast: za ovu javnost je formalistički shvaćeno pravo samo puka fasada ispod koje se krije vladavina moćnih – pravo je ono što najmoćnija grupa u društvu učini od njega. Ona stavlja znak jednakosti između vlasti i moći. Drugim rečima, ni znatan deo srpske intelektualne elite nije priveo k svesti činjenicu da je pravna država jedinstvo legitimiteta i legaliteta. On se ne pita zašto se, ako procedura nije bitna, većinski deo unutar DOS-ovske vlasti suprotstavljao održavanju ustavotvorne skupštine i zašto postojeće procedure, posebno one koje se tiču izbora pravosudnih organa, odudaraju od načina na koji su one postavljene u pravnim državama.

Ovim se, naravno, ne želi fetišizovati i mitologizirati ono što Nemci nazivaju *Rechtsstaat*, a Englezi "rule of law", jer i pod okriljem "vladavine prava" na delu mogu biti velike socijalne nepravde i tendencije stvaranja neformalnih, prikivenih centara političke i ekonomske moći. Nema savršenog pravnog sistema. Ali, jedna je stvar imati permanentni kritički odnos prema onome što se dešava na nivou fakticiteta pravne države u cilju nenog korigovanja, a sasvim druga stvar je proglašavati temeljne principe na kojima počiva takva država suštinskim izvištem negativnih tendencija u društvu. Ovo poslednje, naime, implicira zalaganje za radikalno odbacivanje principa na kojima počiva pravna država i

njihovo zamenjivanje radikalno drugačijim načelima koja su se, u dosadašnjoj istoriji, pokazala kao veće zlo od onih prvih.

Nije isključena mogućnost da će i u Srbiji biti neophodno nešto što je nalik na akciju koju su određeni italijanski krugovi nazvali "čiste ruke". Ta akcija je u Italiji bila odgovor na prodiranje korupcije i organizovanog kriminala u sve pore društvenog i političkog života, što je bila posledica duge, nedovoljno kontrolisane vladavine demohrišćana. Ali takav tip akcije ne može uspeti ukoliko nije široko poduprt iz sfere kritičke javnosti čiji su glavni stubovi nekorumpirana intelektualna i medijska sfera koja će biti otvorena i za različite oblike građanske neposlušnosti.

2. APSOLUTIZACIJA I UNIVERZALIZACIJA POSEBNIH MANJINSKIH PRAVA .

Tretiranje posebnih manjinskih prava kao nužnog elementa građanske države kao takve, koje je naročito bilo karakteristično za Drugu Srbiju, u neskladu je sa samim idealom građanske države, ali i sa samom istorijskom evidencijom u vezi sa njegovom realizacijom. Građanska država je, po samome svome teorijskom određenju, država u čijoj osnovi ne leži nijedna koncepcija ideologije, etniciteta i kulture, što će reći da se ona prema tim koncepcijama odnosi neutralno i da građanima prepušta da slobodno odaberu svoj odnos prema njima. Rečju, građanska država, ukoliko egzistira na nivou svojih temeljnih principa, odvojena je od ideološke i etničko-kulturne strukture svoga stanovništva iz prostog razloga što se ova struktura tretira kao irelevantna za njeno konstituisanje. Njeni konstitutivni principi nisu ideološkog, niti etničkog i kulturnog karaktera već su to čisto formalna pravila igre koja važe za sve građane i društvene subjekte: pravo na slobodu govora, udruživanja, veroispovesti i slično. Tim principima se građanima ne predeterminiše sam sadržaj njihovog izbora kad je reč o ideološkom, etničkom i kulturnom opredeljenju, već se taj sadržaj njima samo ograničava skupom zabrana kojima se isključuju samo ona opredeljenja čijom bi se realizacijom dovelo u pitanje samo pravo pojedinaca na slobodu izbora. Usled toga, građanska država u svom čistom obliku spojiva je samo i jedino sa individualnim pravima. Institucionalizacijom posebnih kulturnih i političkih prava u cilju pravne zaštite kulturnih tradicija pojedinih etničkih grupacija, etniciteti i partikularne kulturne tradicije prevazilaze granice civilnog društva, jer se pokazuju kao elementi koji participiraju u konstituisanju države, zahvaljujući čemu se takva država više ne odnosi ravnodušno i nepristrasno prema svim etničkim grupacijama i njihovim kulturnim tradicijama, već nekima od njih dodeljuje povlašćen status.

Neki će možda reći da je tu reč samo o čistom teorijskom modelu građanske države koji u praksi nije realizovan. Ali njima valja odgovoriti da u prvim građanskim državama na svetu, nastalim posle Američke i Francuske revolucije, nisu institucionalizovana nikakva posebna manjinska kulturna i politička prava, zato što su u njima etniciteti i partikularne kulturne tradicije otpravljeni u sferu civilnog društva koje je formalno-pravno odvojeno od države. To je, između ostalog, imalo za posledicu razdvajanje nacionalnosti i etniciteta, utoliko što se u tim državama stavio znak jednakosti između nacionalnosti i državljanstva, tako da su svi državljani tih zemalja iste nacionalnosti bez obzira na njihovo etničko poreklo. Nisam do sada čuo nijednog našeg građaninu da je ikada pomenuo ovu činjenicu koja važi i dan-danas u tim državama. Razlog je jasan: pominjanjem te činjenice priznalo bi se da manjinska prava nisu nužan element građanske države i da njihovo prisustvo znači zapravo odstupanje od logike takve države.

Naravno, ako je to odstupanje izazvano nalogom same istorijsko-društvene realnosti u pojedinim zemljama, a takva je i naša, onda ga valja prihvatiti jer društvenu realnost ne treba sabijati u Prokrustovu postelju čistih principa. Ali bi svaki autentični liberal, prihvatajući nužnost institucionalizacije manjinskih prava, ukazivao i na činjenicu da zbog te nužnosti građanska država ne može da funkcioniše u punoj meri. Isto tako on bi, svestan opasnosti od radikalnih etničkih homogenizacija, pravio razliku između onih manjinskih prava koja mogu, u datom društvenom kontekstu, imati integrativnu funkciju, utoliko što pomažu članovima manjinskih etniciteta da širu zajednicu osećaju kao svoju i da ravnopravno komuniciraju sa njom; i onih manjinskih prava koja imaju dezintegrativni potencijal po građansku državu utoliko što prete da njen pravni identitet svedu na konglomerat različitih pravnih sistema koji su stavljeni u funkciju zaštite kulturnih tradicija različitih etniciteta (takve prirode su recimo prava manjina na konstituisanje visokog stepena autonomije na etničkoj osnovi).

No, naš građanski pokret, posebno u liku Druge Srbije, ispoljavao je nekritičku permisivnost prema svim oblicima manjinskih prava, čime se pokazao kao bliži radikalnom multikulturalizmu nego liberalizmu, jer je insistirao na apsurdnoj koncepciji po kojoj razvoj manjinskih prava, i u širinu i u dubinu, približava građansku državu njenom idealu. Takvu koncepciju radikalnog multikulturalizma odbacuju ne samo liberali već i umereni multikulturalisti čiji je cilj korekcija a ne odbacivanje liberalizma. Tako umereni multikulturalista Vil Kimlika u knjizi koju je na naš jezik prevela moja malenkost podržava polietnička i reprezentaciona prava, pošto smatra da ona mogu doprinositi integraciji manjina u širu zajednicu, dok izražava krajnju rezervisanost prema pravima manjina na samoupravu jer su ona "izraz želje da se olabave veze sa širom zajednicom i da se dovedu u pitanje njena vlast i stalnost". Po njemu, prava na samoupravu dele politički shvaćeni narod na separatne etnose od kojih svaki smatra da ima svoja istorijska prava, teritoriju i svoju političku zajednicu. "Ovi narodi, ističe on, posmatraju svoju političku zajednicu kao primarnu, a vrednost i autoritet šire zajednice kao nešto što je izvedeno". Ako me pamćenje ne vara, gotovo nijedan predstavnik naše građanske levice nije kritički reagovao na zahteve sandžackih muslimana za uspostavljanje specijalne etničke autonomije; čak ni na onaj poslednji u kojem se ističe nužnost da Sandžak dobije status koji u Italiji ima Južni Tirol.

3. IZJEDNAČAVANJE PATRIOTIZMA SA AGRESIVNIM ETNONACIONALIZMOM

Za svaku pohvalu je kritička usmerenost predstavnika građanske Srbije prema agresivnom nacionalizmu koji je doveden do svog usijanja tokom Miloševićeve autoritarne vladavine. Agresivni i arogantni nacionalizam može nastati na različitim osnovama: etničkim, jezičkim, kulturnim, religijskim, pri čemu on najčešće predstavlja kombinaciju navedenih osnova.

Sušтина etnonacionalizma je etnocentrizam kao pogled na svet u okviru kojeg neka etnička grupa, po samorazumevanju, postaje centar sveta, iz kojeg se onda sve druge grupe vrednuju kao inferiorne u odnosu na nju. Etnonacionalista veruje u uzvišenost svoje države čiju suštinu vidi u njenoj posebnoj etničkoj homogenosti, a posredstvom toga i u vlastitu uzvišenost. Osećanje superiornosti i prezira nad drugim grupama može postati motiv za njihovo podređivanje. Kad je reč spoljašnjim grupama, taj motiv biva realizovan u ekspanzionističkim osvajačkim ratovima u kojima se ignoriše međunarodno pravo i opšteusvojena pravila ratovanja, te su ti ratovi prožeti teškim ratnim zločinima.

Jezički nacionalizam je posledica shvatanja jezika kao spoljašnjeg znaka identiteta nacije zahvaljujući kojem se nacije suštinski razlikuju jedne od drugih. Stoga se jezik tu tretira kao najvažniji kriterijum na osnovu kojeg se nekoj naciji priznaje pravo na njeno postojanje i na obrazovanje vlastite države.

Tretirati naciju kao homogenu jezičku masu znači upućivati poziv drugim grupama koje govore isti jezik a

koje žive u drugim državama da se odvoje od njih, ako je nužno i oružanim putem, i da se pripoje zemlji matici. Razorni karakter jezičkog nacionalizma došao je do izražaja i u bivšoj Jugoslaviji, ali je on još na delu u svim postjugoslovenskim republikama jer se u njima na veštački način prave velike razlike između u osnovi istih i sličnih jezika: pošto se jezik tu posmatra kao suštinska odrednica nacionalnog identiteta, onda se nastoji da se razlike između nacija uvećaju uvećavanjem razlika između jezika.

Suštinu kulturnog nacionalizma možda je najbolje izrazio Fihte: "Sve dotle dok čovečanstvo bude imalo različite kulture u različitim državama, treba očekivati da će svaka država vlastitu kulturu tretirati kao istinsku i jedinu civilizaciju, a druge države varvarskim i njihove stanovnike divljacima – i tako se osećati pozvanom da ih podjarmi." Kultura se u tom kontekstu tretira kao ukupni način života nekog naroda, čiju suštinu predstavlja određeni etos, tj. posebni sistem običaja i vrednosti, a rat kao rat između različitih kultura.

Naravno, i razlike između religija mogu biti, naročito ako se one tretiraju kao deo identiteta države, izvor kako građanskih, tako i međudržavnih ratova.

Svim ovim oblicima agresivnog nacionalizma zajedničko je to da oni lojalnost prema vlastitoj državi pretpostavljaju svakoj drugoj lojalnosti. Njihov moto je zapravo: država iznad svega, pri čemu suštinu države vide u posebnoj etničkoj ili jezičkoj ili kulturnoj ili religijskoj homogenosti, ili u specifičnoj kombinaciji nekih ili svih navedenih homogenosti.

Problematična tačka naših građanista je bila u tome što su oni diskvalifikovali svaki oblik patriotizma dovodeći ga u nužnu vezu sa agresivnim, ratobornim, atavističkim, ekspanzionističkim nacionalizmom. Ali to jednostavno nije tačno. Naime, liberalističko učenje kao takvo integriše u sebe poseban vid patriotizma koji bi se mogao nazvati liberalnim patriotizmom ili, ako se hoće, liberalnim nacionalizmom. Ovaj tip patriotizma ogleda se u pristrasnosti prema vlastitoj državi, ukoliko ona počiva na liberalnim, dakle, čisto formalnim principima, te otuda, po samoj svojoj unutrašnjoj strukturi, ne može favorizovati nijedan etnicitet, kulturu, ideologiju, religiju, etnički nazor itd. Drugim rečima, reč je o državi, koja omogućava svaki vid pluralizma i koja je oduzela ekskluzivnost i izuzetnost pojmovima etničkog, kulturnog, ideološkog, etičkog time što ih je otpravila u sferu privatnog. Dakle, za razliku od pristrasnosti zastupnika agresivnih oblika nacionalizma, pristrasnost pristalica liberalnog patriotizma prema vlastitoj državi nije bezuslovna, već je ona uslovljena njenim poštovanjem liberalnih principa koji svim njenim građanima jemče jednaka prava, bez obzira na njihov partikularni identitet. Svako kršenje tih principa daje građanima legalno pravo da različitim vidovima protesta ispoljavaju svoju solidarnost sa onim pojedincima i grupama koji su žrtve diskriminatorskog ponašanja države prema njima. Ovo se, naravno, odnosi i na spoljnu politiku države, ukoliko se ona, ignorišući međunarodno pravo, upušta u agresorske ratove u kojima čini ratne zločine i slično. U ekstremnim slučajevima gaženja ljudskih prava i međunarodnog prava, postoji legitimna osnova za prerastanje različitih oblika građanske neposlušnosti u masovnu pobunu protiv režima.

Jedva da je i potrebno pominjati da je ljubav prema kulturnoj tradiciji vlastitog etnosa legitimna ukoliko je povezana sa pridržavanjem navedenih liberalnih principa: jer u tom slučaju otpada geslo agresivnog nacionalizma - ne možemo da volimo ono što smo ukoliko ne mrzimo ono što nismo.

Izjednačavanjem patriotizma kao takvog sa agresivnim nacionalizmom, naš građanski pokret je sebe predstavio kao antipatriotski pokret, čime je radikalno suzio krug svojih pristalica u biračkom telu. Nije teško zamisliti koliki bi, i u najdemokratskijim državama, procenat glasova osvajale na izborima one stranke čiji bi predizborni slogan bio: Dole patriotizam, dole ljubav prema domovini. Uostalom, veoma niski rejtinzi LDP i njegov potpuni krah na poslednjim izborima to uverljivo potvrđuju.

4. ANTIPATRIOTIZAM I EVROPEJSTVO

Antipatriotizam je bio i glavni uzrok debakla građanističke interpretacije evropejstva. Jer iako su predstavnici Druge Srbije bili evrofanatici, oni su najmanje od svih naših proevropskih opcija doprinosili širenju proevropske svesti među stanovništvom i približavanju Srbije EU. Ovo nije moj vrednosni stav, jer takva ocena počiva na golim činjenicama. Daleko više na tom planu doprinosile su stranke koje su u

svom programu sintetisale proevropsku i patriotsku koncepciju: Studija o izvodljivosti (Koštunica), dobijanje kandidature (Tadić), dobijanje datuma (SNS i SPS). Gde su tu recimo Građanski savez i LDP? Razdvajanjem evropejstva od svakog oblika patriotizma, Druga Srbija je proevropsku opciju građanima podastriala kao hladnu i apstraktnu kalkulativnu formulu po kojoj integracija u Evropu znači radikalni raskid sa vlastitim partikularnim identitetom i sa vlastitim sistemom običaja i vrednosti. Evropa je tu portretisana kao "meltingpot", kao topionica u kojoj će se rastvoriti svako sećanje na prošlost i tradiciju vlastite države.

Ovakva slika Evrope dodatno je potencirana negativističkim odnosom Druge Srbije prema kulturnoj tradiciji srpskog naroda, odnosom koji je bio prožet mržnjom prema njoj i isticanjem samo autoritarnih i antidemokratskih tendencija u njoj, kojih je svakako bilo. Pri tome su predstavnici naše građanske levice previđali, smišljeno ili iz neznanja, velika demokratska dostignuća novovekovne parlamentarne Srbije na koje s pravom možemo biti ponosni. Kad to kažem, pre svega mislim na činjenicu da su ustavi kraljevine Srbije i kraljevina SHS i Jugoslavije bili u osnovi liberalni, štaviše liberalniji od ustava Srbije u postkomunističkom periodu. Ne treba smetnuti s uma ni podatak da je kralj Petar Karađorđević I Oslobođilac lično preveo bibliju liberalizma – spis Džona Stjuarta Mila "O Slobodi" za koji je napisao i vlastiti predgovor u kojem su dati glavni obrisi njegovog političkog i ustavnog programa. Sintezu antipatriotizma i antitradicionalizma ogromna većina građanstva nije mogla "progutati". Pogotovo što su njene unutrašnje kontradikcije "bole oči". S jedne strane, radikalna kritika vezivanja Srba za etničko a ne za političko shvatanje naroda, a s druge strane frenetično zalaganje za institucionalizaciju manjinskih kolektivnih prava kao da ta prava svoj osnov nemaju u težnji manjina da im država jemči održavanje vlastite kulturne tradicije kao suštine njihovog nacionalnog identiteta. Od Srba se, dakle, traži da postanu građani priklanjanjem pojmu naroda u političkom smislu (demos) i da imaju negativan odnos prema vlastitoj, u osnovi primitivnoj kulturnoj tradiciji, dok se ne-Srbima dodeljuje puno pravo da sebe poimaju kao narod u smislu etnosa i da pravnim sredstvima štite vlastitu kulturnu tradiciju. Krajnja konsekvencija te političke alhemije bila bi: u Srbiji samo Srbi treba da budu građani, dok drugi imaju puno pravo da se organizuju kao narod u etničkom smislu posredstvom osnivanja etničkih autonomija kao "mini" država u državi. Jer se predstavnici Druge Srbije predstavljaju kao apostoli svih oblika manjinskih prava, pošto su svi ti oblici, po njima, spojivi sa građanskom državom, što je posledica nedovoljnog razumevanja suštine takve države. Recimo, sticajem realnih društvenih okolnosti, dejtonska Bosna je izdvojena na etničko-kulturne jedinice od kojih svaka ima visok stepen autonomije (radikalni multikulturalistički recept), ali bi bilo smešno tvrditi da Bosna kao celina funkcioniše kao građanska država. Kada bi kojim slučajem bila izvršena "bosnizacija" Srbije, tj. kada bi svi narodi u Srbiji, uključiv i srpski, bili organizovani na principu pravne zaštite vlastitog etničko-kulturnog identiteta, to bi značilo potpuni oproštaj Srbije od građanske države, jer bi se njeno ustrojstvo pretvorilo u konglomerat različitih pravnih sistema čiju bi bit predstavljale kulturne tradicije različitih etniciteta. Ta država koja bi bila konstituisana na načelima radikalnog multikulturalizma, ne bi se mogla podvesti pod pojam građanske države. Otvorenost prema radikalnom multikulturalizmu implicira otvorenost za demontažu građanske države. Ovo otuda što između građanskih i posebnih kulturnih prava postoje strukturalne razlike. Građanska prava čovek ne stiče kao nosilac ovog ili onog etno-kulturnog identiteta već naprosto kao pripadnik ljudskog roda; s druge strane, posebna kulturna i politička prava čovek stiče isključivo kao nosilac ovog ili onog etno-kulturnog identiteta, kao Mađar, Albanac, Hrvat, Srbin itd. Otuda su građanska prava isključivo individualna, čisto formalna, desupstancijalizovana i univerzalna, dok su ona posebna isključivo grupna, supstancijalizovana i nikad univerzalna. Hipostazirajući značaj posebnih kolektivnih prava, naš građanski pokret bio je daleko više radikalno multikulturalistički nego liberalno usmeren.

On satisfakciju za svoj debakl nalazi u tezi da je, kad je reč o Kosovu, ipak na kraju pobedila njegova koncepcija, jer je ovu navodno preuzela današnja vlast. Ali ta teza stoji na krajnje klimavim nogama. Kao prvo, SNS, kada je na pretposlednjim izborima došla na vlast, nastupala je u predizbornom periodu sa

sloganom i Kosovo i Evropa; tek posle tih izbora počeli su da se čine krupni ustupci međunarodnom faktoru u vezi sa Kosovom, ali to nije dovelo do opadanja rejtinga SNS i SPS, iz prostog razloga što su te partije imale patriotski imidž iz prethodnih vremena: njihovi glasači su im zbog toga verovali da se više od toga ne može postići. Kao drugo, te partije nikad nisu javno izrekle ono što je bilo početno načelo Druge Srbije povodom Kosova: Kosovo je već faktički nezavisno, te tu njegovu nezavisnost treba što pre i formalno priznati, kako bi Srbija što brže ušla u EU. Glavna poenta je u tome što Druga Srbija, u principu gledano, nije ni mogla realizovati svoju koncepciju, jer ona, zbog otvorenog antipatriotizma te koncepcije, nije mogla nikad dobiti širu podršku birača koja bi joj omogućila da bude dominantni deo vlasti. U toj tački se očituju pragmatičko slepilo i odsustvo efikasne političke taktike našeg građanskog pokreta što ga je, uz principijelne nedostatke, odvelo na margine političkog života.

5. NEADEKVATNO OBJAŠNJENJE DRAME RASPADA JUGOSLAVIJE.

Na samom kraju ovog teksta valja ukazati i na jednostran i naivan pristup građanskog pokreta temi kolapsa bivše Jugoslavije čije je finale bio krvavi unutrašnji rat. Po mišljenju glavnih aktera toga pokreta, isključivi krivac za krvavi raspad bivše Jugoslavije bio je izliv srpskog agresivnog etnonacionalizma koji su u svest srpskih građana spolja uneli Milošević i njegovi sledbenici. Na osnovu takvog objašnjenja, pravljena je dihotomna podela na svirepog dželata (Srbi) i nevine žrtve (ne-Srbi). Međutim, danas je verovatno svakom čoveku sa zdravim razumom jasno da je ta teza jednostrana i posve nedovoljna za objašnjenje suštinskih unutrašnjih uzroka pomenutog sukoba. Taj sukob je, sažeto rečeno, bio sukob između jugoslovenskih naroda koji su imali identičan odnos prema naciji, jer su je svi oni tretirali kao kulturno-etničku, a ne kao državno-teritorijalnu kategoriju. Takvo shvatanje nacije njima nije nametnuto spolja, već su tadašnji političari, koji su na prvim parlamentarnim izborima "do nogu" potukli zastupnike umerenih koncepcija, na osnovu uvida u tu činjenicu, zaigrali na kartu etnonacionalizma kako bi do kraja aktivirali latentne želje za resantimanom koje su "dremale" među pripadnicima različitih nacija shvaćenih na pomenuti način. Ti izbori su svuda, ne samo u Srbiji, bili realan pokazatelj razvoja žestokih etno-kulturnih homogenizacija, koje su dovele do snažnih polarizacija kako unutar republika, tako i između njih. U ratu, izazvanom na takav način, zločine, po pravilu, čine sve zaraćene strane, naravno ne u podjednako meri (obično ih više prave oni koji su vojno jači). Priča da tzv. Oluja nije bila bezočno etničko čišćenje deluje, danas i ovde, kao pokušaj "ispiranja zdravog razuma" (stoga je Vesna Pešić čiju odvažnost izricanja inače cenim, našla za shodno da presudu Haškog suda, kojom su oslobođeni glavni hrvatski vojni akteri pomenute operacije Oluja, označila kao skandaloznu). Isto tako bi priča da glavni akteri jugoslovenske drame, izuzev Miloševića, nisu bili rukovođeni etnonacionalističkim motivima Tuđman, Izetbegović, Tači, politički predvodnici Albanaca koji žive u Makedoniji i drugi akteri jugoslovenske i srpske drame nisu etnonacionalisti delovala, danas i ovde, krajnje komično, jer do sada prikupljena empirijska evidencija rečito govori da oni to jesu. Ovim ukazivanjem na ne-srpske etnonacionalizme ne nameravam ni u kom slučaju da amnestiram srpske zločine, niti da sve zločine ravnomerno raspodelim na sve strane. Ne. Ja samo nastojim da ukažem na činjenicu da je teza o dihotomnoj podeli na đavoljskog dželata i žrtve anđeoskog lica deplasirana i da ona zamagljuje suštinu unutarjugoslovenskih sukoba.

Iz neadekvatnog objašnjenja suštine jugoslovenske ratne tragedije proistekla je, bar kada je reč o radikalnom krilu građanskog pokreta, i teza o nužnosti uvođenja procesa denacifikacije u Srbiji čime je načinjena analogija između Miloševićevog i Hitlerovog režima. Što su te teze izrečene daleko pre nego što su svetske sudske instance donele bilo kakve odluke koje bi upućivale na genocidni karakter srpskog državnog sistema, ne treba da čudi jer su radikalni aktivisti ovoga dela građanskog pokreta malo marili za sitničarsku pravnu logiku, jer su njoj uvek pretpostavljali patetiku "slobodnolebedeće" vrline, sa čijeg su stanovišta moralizirali pravo i politiku, što je radikalno oprečno evropskoj skali vrednosti, na čijem se vrhu nalazi upravo sistem modernog prava koji se, kada se jednom uspostavi, tretira kao potpuno odvojen od morala. Kada je kasnije međunarodni sud, merodavan za donošenje presuda takvog tipa, utvrdio da se ne može dokazati da je srpska država imala genocidne namere, kao da je žal za

propuštenom prilikom da se postane istaknuti akter u procesima denacifikacije nadvladao težnju za samokritikom.

Da su vodili malo više računa o pravnim kriterijumima, onda bi verovatno dosta brzo utvrdili bitne razlike između Hitlerovog i Miloševićevog režima. Hitler je nakon dolaska na vlast uveo vanredno stanje kako bi ukinuo parlamentarni sistem, jer u okviru njega ne bi mogao organizovati "industriju smrti" pripremljnu za milione Jevreja. Hitlerovu svesnu nameru da uništi čitavu ovu etničku skupinu nije bilo teško dokazati jer je Holokaust bio u velikoj meri legalizovan; antisemitski zakoni kojima su poništeni svi dotadašnji nemačko-jevrejski brakovi, a novi bili zabranjeni samo su deo postavljanja antisemitizma na legalnu osnovu.

Režim Slobodana Miloševića jeste bio antiliberalan, krajnje autoritaran i zločinima sklon, ali je to ipak bio sistem izborne demokratije, te je upravo stoga ovaj vlastodržac i mogao otići sa vlasti nakon regularnih izbora, što se Hitleru ni u kom slučaju nije moglo desiti. U nacističkom poretku, svaki pokušaj političkog oponiranja bio bi odmah u krvi ugušivan, te je stoga nemačka antinacistički usmerena inteligencija morala tražiti svoje "mesto pod suncem" van Nemačke. Uz sve to, broj žrtava za vreme Hitlerove vladavine i tehnologija njihovog proizvođenja neuporedivi su sa činjenicama u vezi sa tim stvarima za vreme Miloševićeve vladavine.

Pravljenju olakih analogija tokom istorije bili su skloni moralni fanatici koji vrlinu nisu posmatrali kao nešto što bi trebalo biti ograničeno formalizovanim pravom; naprotiv, po njima je takvo pravo okov vrline: legalitet i vladavina prava samo su "zaštitni omotači" zločinaca i utoliko predstavljaju prepreke za "konačni obračun" sa njima. Stoga je pravdi njihovog puritanskog duha imanentan potencijal za vanpravno nasilje. Militantnost ovakvog javnog angažmana proističe iz toga što on politiku ne posmatra u liberalnom ključu – kao izbor između manjeg i većeg zla, već kao izbor između apsolutnog dobra i apsolutnog zla. Stoga radikalni moralizam lako previđa Hegelovo upozorenje napisano povodom terora u okviru Francuske revolucije: "Robespjer je vrlinu postavio kao ono najviše... Sada vladaju vrlina i užas, jer subjektivna vrlina koja upravlja iz moralne nastrojenosti, dovodi sa sobom najstrašnju tiraniju; ona vrši svoju moć bez sudskih foruma, a njena kazna je isto tako jednostavna – smrt."

Ovom svojom oštrom kritikom ideja Druge Srbije nimalo ne želim da umanjim i obezvedim odvažnost velikog broja njenih aktivista u procesu rušenja Miloševićevog režima, niti da dovedem u pitanje njihovu dobronamernost, posebno kad je reč o njenim najistaknutijim predstavnicima, sa kojima sam davnašnji poznanik i čiji moralni integritet zaista uvažavam. Ali odvažnost i dobre namere nisu dovoljan uslov za koncipiranje dobrih teorijskih pristupa, niti za aranžiranje političkih programa i oblikovanje političke pragmatike kao sredstva za realizaciju željenih ciljeva. Neretko se u svetskoj istoriji potvrđivala ona izreka da je put u pakao popločan dobrim namerama.

Kao poklonik autentičnog liberalističkog učenja - koje nema ni levi ni desni ideološki predznak jer je njegov glavni predmet dezideologizovani formalno-pravni okvir, tako da unutar tog okvira pravo na postojanje imaju sve partije čiji su političko-ideološki programi uklopivi u njega - hoću da verujem da nada u povratak Srbije svojim novovekovnim liberalnim korenima još nije izgubljena.